
PISAVA = LATINICA

Članek za izhodišče vzame dejstvo, da je pisava prvo politično dejstvo jezika. Opiše današnji položaj pisnega sporočanja po svetu, predvsem v jezikih s kratko ali neobstoječo pisno tradicijo, in z nizanjem primerov opozarja na nekatere vzorčne dileme o pisni normi. Te dileme pa so: razlikovanje med narečjem/sociolektom, pidžinom, kreolščino in jezikom, vzpostavitev pisne norme in izbira pisave, posebej pri večinskih jezikih mladih držav, ki so tem jezikom šele pred kratkim podelile poseben status. Članek v zaključku opozori na neučinkovitost pisnih reform pri jezikih, ki uporabljajo vodilno pisavo sodobnega sveta, latinico, in se dotakne tudi vprašljivosti slovenske pisne reforme o prevzemanju tujih besed, ki napačno predpostavlja, da v latinični pisavi ena črka predstavlja en glas.

Jezik je naravna danost. Ko izgubi status govornice, postane politična danost. Prvi znak tega dejstva je pisava. Kakšen je današnji položaj pisnega sporočanja po svetu, predvsem v jezikih s kratko ali neobstoječo pisno tradicijo, ki so jim novejše politične razmere dale oziroma še niso dale posebnega statusa? Opozorimo na nekatere splošne težave ob vzpostavljanju ali vzdrževanju pisne norme in na tipične dileme, ki se ob tem pojavljajo.

1

Na svetu naj bi govorili nekaj več kot 6000 jezikov in neznano število narečij. Razlikovanje med jezikom in narečjem je pomembna politična okoliščina jezika. Dejansko temelji na jezikoslovnem pojmu govornice, ne pa jezika. Oblike govornice govorcev katere od trinajstih oblik kitajščine, ki jih ločeno obravnava *Ethnologue*, se npr. med seboj razlikujejo toliko, da se marsikateri Kitajci med seboj sploh ne razumejo, čeprav se strinjajo v tem, da govorijo kitajščino, v kateri največkrat zapišejo svojo obliko govornice. Govorca različnih kitajskih narečij za medsebojno sporazumevanje nemalokrat uporabita prav pisavo. Po drugi strani pa se npr. govorci srbsščine in hrvaščine med seboj povsem dobro razumejo, ne strinjajo pa se v tem, da se jezika imenujeta enako in to razliko izpostavljajo predvsem ob določanju pisne norme.

Za pisne norme narečij, s katero npr. pri nas pišejo prekmurščino ali škotsko angleščino Irwina Welsha, velja, da beležijo posebnosti izgovorjave. Zapisi v narečjih niso pravilo. So zavesten odklon od ustaljenih oblik zapisovanja besed, saj skušajo poudariti izgovorne posebnosti posamezne skupnosti. V prvi vrsti so omejeni na leposlovje, šele pred kratkim pa so se z novimi tehnologijami, kot sta internet in mobilna telefonija, začeli množičneje pojavljati tudi v vsakdanjem sporočanju. Zdi se, da večina govorcev tako imenovanih narečij meni, da se narečne oblike preprosto ne spodobi uporabljati v pisni obliki formalnega sporočanja, podobno kot to velja za pisanje v sociolektu, tj. za zapise govorcev sorodnih socialnih skupin, npr. gorenjskih avtoprevoznikov, argentinskih izseljencev ipd.

Narečja in sociolekti so torej predvsem pogovorni, ne pa pisni jezik. Enako velja za sporazumevanje govorcev številnih kreolščin. Jezikoslovci kreolščine načeloma ločijo od pidžinov. Pidžini se od sodobne oblike pojmovanja narečij/sociolektov razlikujejo v tem, da je njihova socialna funkcija strogo določena: omejena je na učinkovito sporazumevanje vsaj dveh različnih jezikovnih kultur. Prvi tak jezik je bil pidžin, ki so ga v času frankovske države razvili trgovci in križarji med potovanji proti Sredozemlju in *lingva franka* ('jezik Frankov') je še danes le drugi izraz za sporazumevalni jezik. Pidžin torej nastaja podobno kot narečje ali, pogosteje, kot sociolekt, vedno pa na večjezikovnem prostoru. Ko se stabilizira in stik z drugimi jeziki ni več bistven za njegov obstoj, dejansko postane kreolščina. Ni nujno, da vsak sociolekt v večjezikovnem prostoru postane pidžin, prav tako ni nujno, da vsak pidžin postane kreolščina. Pidžin lahko tudi izumre, skupaj s potrebo po skupnem večjezikovnem prostoru. Zato je pomembno poudariti, da so govorcev pidžinov po pravilu večjezični, nasprotno pa so govorcev kreolščin lahko le enojezični. Razumljivo je meje v razvoju (večjezikovno) narečje/sociolekt → pidžin → kreolščina težko določiti. V kratkem: kreolščina je uveljavljen in ustaljen pidžin, ki očitno ne bo izumrl, saj je preživel več kot eno generacijo govorcev, ima obsežnejše besedišče kot pidžin in obsega več pravil (Lyovin 1997: 401–407). Ali drugače, če se vrnemo na izhodišče tega članka: okoliščine njihovega nastanka in njihove socialne funkcije so vzrok za dejstvo, da kreolščine zapisujejo pogosteje kot pidžine oziroma narečja/sociolekte.

Radi poudarjamo, da jeziki izumirajo, pozabljamo pa, da tudi nastajajo. V neki točki razvoja so vsi živi jeziki veljali za preproste sporazumevalne jezike (vernakularje), ki so šele po daljšem obdobju rabe razširili besedišče, razvili prefinjene oblike izražanja ter ustaljeno pisno normo: postali so večinski in nenazadnje tudi družbeno sprejemljivi jeziki. Ko so nastale države, so te jezike tudi zakonsko proglasili za državne, uradne, nacionalne ali jim kako drugače zakonsko podelili poseben status, kot npr. italijanščini in madžarščini le na omejenih območjih Slovenije. Najbolj znameniti primeri so gotovo romanski jeziki, ki so nastali iz latinščine, ali pa svahili, ki je arabskega izvora, slovnica pa je bantajska. V zadnjem času je eden takih jezikov kenijski jezik *sheng*, ki postaja glavni sporazumevalni jezik urbanega Nairobija. Ime je okrajšana sestavljenka (SwaHili + ENGLISH). Razvija se predvsem od začetka 90. let 20. stoletja, ko se je v jezikovno pestri Keniji začelo množičnejše priseljevanje v prestolnico. Z rapovskimi pesniki je jezik prerasel opredelitev

preprostega sporazumevalnega jezika ene generacije in se bo gotovo še razvijal (prim. Samper 2002).

Kreolščine so torej jeziki, ki se še niso postarali. Točneje: dovolj postarali. Čeprav so lahko tudi večinski jeziki kakšne politične tvorbe, ki jih npr. govori največ ljudi v državi. Večinski jeziki namreč niso nujno tudi uradni jeziki, zato razlogi za njihovo pisno normo niso samoumevni. To velja predvsem za mlade države, nastale po drugi svetovni vojni v tretjem svetu, ki so upravni sistem, velikokrat skupaj z uradnim jezikom, preprosto nasledile. Ker ekonomski položaj v teh državah po pravilu ni rožnat in je veliko prebivalcev nepismenih, je skrb za jezik ena od zadnjih stvari, s katero se vlade teh držav ukvarjajo. Povrhu govorci kreolščin, ki temeljijo na katerem od evropskih jezikov, v veliki večini celo sami menijo, da je njihova kreolščina le manjvredna govorica, ki je nastala na osnovi evropskega prednika. Zato v pisni obliki raje uporabljajo katerega od evropskih jezikov, pogosto celo v tistih državah, ki so svojo obliko kreolščine povzdignile v državni jezik, kar je razvidno iz naslednjega seznama kreolščin s posebnim statusom.¹

– Tok pisin (angleška kreolščina) je skupaj s hiri motujem (tihoceanska kreolščina) in angleščino uradni jezik Papue Nove Gvineje vse od neodvisnosti leta 1975; tok pisin so normirali leta 1950, hiri motu pa okoli leta 1960 in ga v pisni obliki uporabljajo manj kot tok pisin.

– Bislama (angleška kreolščina) je uradni jezik Vanuatuja vse od prve ustave iz leta 1961 (poleg angleščine in francoščine); normirana je bila leta 1971 in se dejansko bolj malo uporablja kot pisni jezik.

– Pidžin Salomonovih otokov (angleška kreolščina) je od prve ustave iz leta 1978 uradni jezik Salomonovih otokov (poleg angleščine); normiran je bil šele leta 1993 in ga v pisni obliki dejansko ne uporabljajo.

– Sejšelska kreolščina (*seseŋwa*; angleška kreolščina) je od leta 1993 uradni jezik Sejšelov (poleg angleščine in francoščine), ki so se osamosvojili leta 1976; normirana je bila leta 1981.

– Haitška kreolščina (francoska kreolščina), ki so jo normirali leta 1979, je leta 1983 postala nacionalni jezik Haitija, ki je neodvisnost dobil že leta 1804; od leta 1987 je tudi uradni jezik (poleg francoščine).

– Na Zelenortskih otokih, ki so neodvisni od leta 1975, so leta 1999 v ustavnih spremembah določili, da mora država ustvariti pogoje za to, da bo kapverdska kreolščina (portugalska kreolščina) postala tudi uradni jezik; s pogoji je mišljena enotna pisna norma, ki pa je prebivalci niso pozdravili.

Kreolščine, ki so zelo podobne kapverdski kreolščini, so večinski jeziki še v dveh nekdanjih portugalskih kolonijah, Sao Tomeju in Principu ter Gvineji Bissau, toda tam se z jezikovno politiko (še) ne ukvarjajo. Enako velja za fangščino (španska

¹ Našteti jeziki so bili večinoma normirani s slovnici, ki so jih napisali (tuji) strokovnjaki. Potrdili so jih državni organi posameznih držav, večinoma ministrstva za šolstvo, saj so normirane oblike v prvi vrsti namenjene opismenjevanju, ki ga izvajajo v prvih letih izobraževanja. Podatki so povzeti po različnih vladnih in enciklopedičnih virih (primerjaj tudi seznam v članku navedenih splošnih virov).

kreolščina) v Ekvatorialni Gvineji ter krijoščino v Sierra Leoneju in mavricijsko kreolščino na Mauritiusu (angleški kreolščini). To velja tudi za večino sorodnih angleških kreolščin v Srednji Ameriki: gvajansko kreolščino v Gvajani, trinidadsko angleščino na Trinidadu in Tobagu, grenadsko angleščino na Grenadi, jamajško angleščino na Jamajki, angleščine Zavetnih otokov v Saint Kittsu in Nevisu, Antigvi in Berbudi ter Montserratu, bahamsko angleščino na Bahamih ter angleški kreolščini bajan na Barbadosu in vincentščino na Saint Vincentu in Grenadineu. Prav tako tudi za nizozemski kreolščini papimento na Nizozemskih Antilih in srnantongo v Surinamu ter francoske kreolščine v Dominiki, Saint Lucii in na Martiniku.

Pisava je zanesljivejši posrednik informacije: govorniki angleščine npr. težje razumejo govornike kot pisno angleško kreolščino. Zato bi vzpodbujanje pisnih norm za kreolščino lahko celo pričakovali. Kot je razvidno, pa so stalne pisne norme za kreolščine redkost. Dejansko jih uporabljajo le v Papui Novi Gvineji ter na Haitiju in Sejšelih.

Zdi se, da je med vsemi drugimi kreolščinami uradni pisni normi še najbližja garifunščina. Garifunščina je kreolščina, ki so jo razvili osvobojeni sužnji na otoku Saint Vincent in velja za prakreolščino vseh srednjeameriških kreolščin, predvsem angleških. Prvi prišleki na otoku so bili Zahodnoafričani, ki so leta 1635 preživeli brodolom portugalske ladje in se pomešali s karibskimi Indijanci. Sledili so jim drugi pobegli sužnji in Indijanci zasedenih karibskih otokov. Ker je bil otok dokaj gosto poseljen, so se ga evropski kolonialisti izogibali vse do konca 18. stoletja. Takrat so ga zasedli Angleži, saj so se bali, da si ga bodo v nasprotnem primeru prilastili Francozi. Po številnih uporih so leta 1797 Angleži več kot 4000 Garifunov odpeljali na otok Roatán ob honduraški obali. Pot jih je preživelo manj kot polovica, ti pa so se večinoma raselili po celinskem delu Srednje Amerike in ohranili svojo kulturo. V Belizeju (do leta 1973 Britanski Honduras) so garifunski jezik, ki sicer temelji na indijanskem (aravaškem) jeziku, normirali leta 1993. Glavni problem pri vzpostavljanju pisne norme je v tem, da se opira na angleška pravila o zapisovanju glasov, čeprav večina Garifunov danes živi na špansko govorečih ozemljih in jim je španski zapis bližji. Toda angleščina je bila vrsto let uradni jezik tako v Belizeju kot na velikem delu Antilov, od koder je Nobelovec Derek Walcott, ki piše tudi v kreolščini (prim. Garifuna and Teachers 2002).

2

Zakaj jezike sploh pišemo? Jezikoslovci se strinjajo v tem, da pisava združuje pet tesno prepletenih funkcij sporazumevanja:

- *spomin*: pisava presega spomin posameznika;
- *razdalja*: pisava nadomešča odsotnega govornika in sprejemnika sili v interpretacijo pomena;
- *materializacija*: jezik šele prek pisave lahko postane predmet znanstvene obravnave ter s slovniciami in slovarji dobi svojo normativno oziroma standardizirano obliko;

- *družbeni nadzor*: pisava je oblika nevtralnega sporočanja (omogoča sporazumevanje anonimnih članov družbe), zato je osnova dejanskega delovanja družbe in njenih zakonov;
- *estetskost*: pisava je oblika tudi na oko lepega sporočanja, tako v svoji osnovni podobi kot v izbiri zapisovanja glasov in obliki sporočanja.²

Pisava je torej nekaj, h čemer težijo vsi jeziki, v filozofskem sistemu Jacquesa Derridaja celo počelo logosa. Vseeno pa je večina svetovnih jezikov govorjenih in jih dejansko sploh ne pišejo.

Najboljši pokazatelj raznolikosti pisave in števila jezikov, ki imajo razvito pisno normo, so prevodi Svetega pisma. Krščanski misijonarji so namreč kmalu ugotovili, da je njihovo poslanstvo učinkovitejše, če sveto besedo širijo v domačih jezikih. Nenazadnje smo zaradi podobnih okoliščin tudi v Sloveniji dobili prvo knjigo. Po poročilu združenja *United Bible Societies* iz leta 2005 je bilo *Sveto pismo* v celoti ali le deloma prevedeno v natanko 2403 jezike. Ti so prvi govorjeni jeziki več kot 90 % svetovnega prebivalstva. Zanimivo je tudi, da je bilo do konca druge svetovne vojne *Sveto pismo* prevedeno »le« v nekaj več kot 1100 jezikov (prim. *World Scriptures*). Za mnoge jezike predvsem v Afriki, Amerikah in Oceaniji velja, da je prevod *Svetega pisma* edini zapis njihovega jezika.

Največ jih pišejo v latinični pisavi, pisavi krščanske vere, točneje, katoliško-evangelikičanske vere. Pravoslavje, ki je prevzelo cirilično pisavo, misijonarstva ni razvilo do tolikšne mere. Cirilično pisavo so dejansko šele v 20. stoletju širili Stalinova vizija socializma in komunistični komisarji. Ti so po oktobrski revoluciji skupaj z Rdečo armado osvajali ozemlja na vzhodu, kjer govorijo katerega od jezikov iz turško-iranskih jezikovnih skupin, ki so jih tradicionalno pisali z arabsko pisavo. Na teh ozemljih so po zgledu Turčije, ki je s pomočjo nemških jezikoslovcev leta 1928 arabsko pisavo zamenjala z latinično, še pred sovjetsko invazijo sprejeli pravopisne norme v latinični pisavi. Domnevno zaradi bojzani pred panturškim gibanjem so sovjetski oblastniki njihove latinične pisne norme v enem od največjih jezikoslovnih podvigov že do leta 1940 v celoti zamenjali s ciriličnimi. Proces, ki je jezik in njegovo pisavo zreduciral na Stalinovo doktrino o jeziku kot praktičnem sredstvu za učinkovito sporazumevanje, je bil zelo uspešen. V Rusiji osnovnošolski pouk v katerem od več kot 80 poluradnih jezikov še vedno poteka le s cirilično pisavo. Po razpadu Sovjetske zveze so v Azerbajdžanu (1991) in Uzbekistanu (1993) ponovno uvedli latinično pisavo, poskusi v Kirgizistanu (1993), Tadžikistanu (1994), pa tudi Turkmenistanu, kjer je od leta 1999 latinična pisava uradno sicer edina dovoljena pisava, se (še) niso obnesli; v Kazahstanu pisave niti niso skušali zamenjati. Latinico so po razpadu Sovjetske zveze ponovno vpeljali tudi na ozemljih zahodno od Moskve, kjer so pred Sovjetsko zvezo že uporabljali latinico: v Moldaviji, Estoniji, Litvi in Latviji. Armenija in Gruzija sta ponovno uvedli le armensko oziroma gruzijsko pisavo, svojo zlogovno pisavo je obudila tudi Mongolija; tako v Armeniji kot Mongoliji pa je prva pisava dejansko še vedno cirilica.

² Povzeto po Coulmas 1999: 158–160.

Največji tradicionalni tekmeč latinične oziroma cirilične pisave, arabska pisava, se je razširila z islamom, še preden je v obdobju tako imenovanih velikih odkritij (od konca 15. stoletja) svoj zmagoviti pohod začela latinična pisava. Arabska pisava, ki je soglasniška (ne zapisuje samoglasnikov), združuje muslimane: govorca arabščine iz Perzijskega zaliva in magrebske arabščine npr. pišeta enako, čeprav se v pogovoru, predvsem zaradi različne izgovorjave, težko sporazumeta. Podobno, kot se med sabo težko sporazumeta Italijan, ki govori le italijanščino, in Francoz, ki govori le francoščino, le da si Francoz in Italijan s pisavo ne moreta pomagati. Primeri rabe arabske pisave, npr. v podsaharski Afriki, so redkosti, povezane z versko pripadnostjo. Zaradi revolucije Atatürka ponekod tudi v arabskem svetu velja za odraz stare, teistične ureditve. Arabska pisava je posredno povezana s skrajnimi političnimi strujami, zato je marsikatera država ne odobrava. Tako je npr. v Nigeriji ali Indoneziji, jezikovno pestrih državah z več kot 300 jeziki in ekonomsko-politično močno muslimansko večino. V teh državah je bila izbira pisave že pred desetletji povezana s politično odločitvijo, ki nasprotuje islamskemu fundamentalizmu. Drugače je v Maleziji, kjer je islam uradna religija in domala vse leposlovje nastaja v svojevrstni, malezijsčini prilagojeni arabski pisavi, imenovani *jawi*.

Pisava dejansko ne združuje le govorcev istega jezika, ampak tudi pripadnike istih ideologij, v prvi vrsti verskih. Številne južnoazijske pisave so se vse brez izjeme razvile iz skupnega prednika, brahmijske pisave, s katero so najprej zapisali svete spise hinduizma oziroma budizma v sanskrtu in paliju. Ko so jih prepisovali, so nastajale nove, slikovite zlogovne pisave Indije in Indokine (tajska, burmanska, devanagari, laoška, malajalamska idr.). Te pisave so danes neločljivo povezane z domačimi jeziki in kulturami, ki se politično nikoli niso tako izrazito širile zunaj svojih meja, kot to velja za arabsko-krščansko kulturo. Podobno velja tudi za japonsko in korejsko pisavo, pa tudi druge nelatinične pisave, ki so uradne pisave le v posameznih sodobnih državah (hebrejska, grška, gruzijska, armenska in etiopska pisava). Celo najbolj razširjeni pisavi, hindijski devanagari in hanska kitajska pisava, ki ju pogosto še danes uporabljajo ekonomski priseljenci oziroma njihovi potomci po svetu, sta namenjeni le osebni ali verski rabi. To velja tudi za območja, kjer azijski priseljenci tvorijo pomemben del prebivalstva; na Fidžiju in v Surinamu npr. hindustanski govorcev predstavljajo skoraj 40 % prebivalstva.

Danes lahko z gotovostjo rečemo, da so vse nelatinične pisave izgubile bitko z latinično pisavo. To dejstvo so vzele v zakup vse nelatinične pisave in že pred časom razvile (uradne) prečrkovalne sisteme v latinično pisavo (prim. Pogačnik 2005). Latinična pisava je znak neodobravanja politične izolacije in pridobiva veljavo celo pri tako tradicionalističnih kulturah, kot sta korejska in japonska. Splošna težava pri tem je, da se ne morejo zediniti v latinični normi, obliki prečrkovanja, ki bi pisavo naredila razumljivo tudi ljudem, vajenih drugačnih pisav. To je razumljivo. Povezana je s tujo stvarnostjo lastnega jezika, ki so ga opredelili tudi s pomočjo le njemu lastne nelatinične pisave. Odločitev je še veliko bolj kočljiva, kot so bile mnoge odločitve o strogi, puristični pisni normi pri evropskih jezikih, ko so se med bliskovitim razmahom računalništva in drugih tehnologij srečali z množico angleških besed. Dilema jezikov z nelatinično pisavo je naslednja: ali ohraniti svojskost in razviti svoj prečrkovalni sistem, ki bo posredno še vedno poudarjal kulturno različnost,

ali preprosto povzeti tujega, največkrat angleškega? Zadrega je le navidezna, dejansko ne obstaja. Tudi nekatere nove države iz nekdanjega socialističnega bloka, med njimi Ukrajina in Bolgarija, so v 90. letih sprejele prečrkovalne sisteme, ki se bistveno razlikujejo od ruskega, saj npr. ne uporabljajo šumnikov (npr. *ch* namesto *č*), vseeno pa so drugačni od prečrkovalnih sistemov, ki ga npr. še vedno uporabljajo za angleščino (prim. UNGEGN).

Najuspešnejša latinična pisna norma pri jezikih z nelatinično pisavo je kitajski pinjin (*pinyin*). Prečrkovalni sistem je uspešno nadomestil več kot 50 različnih sistemov prečrkovanja kitajščine v latinično pisavo, ki so nastajali od 17. stoletja. Razvili so ga po prvi svetovni vojni, da bi poenostavili učenje izgovorjave. Kitajska vlada je izboljšano obliko začela sistematično uvajati leta 1951 (istega leta so kitajsko socialistično vlado uradno priznale ZDA). Zaradi političnih razlogov pa ga ne uporabljajo v vseh državah, kjer je kitajščina pomemben del vsakdanjega življenja. V Singapurju uporabljajo eno od »nesocialističnih« (angleških) oblik prečrkovanja kitajščine, Tajvanci pa so vprašanje pisave pripeljali celo do parlamentarnih klopi. Tajvansko obliko kitajščine so namreč prvi zapisali nizozemski misijonarji, in sicer z latinično pisavo. Med letoma 1661–1895 je bil Tajvan del Kitajske in takrat so tajvanščino začeli pisati s kitajsko pisavo. (V istem obdobju so v Vietnamu ubrali ravno obratno pot: kitajsko pisavo so postopoma zamenjali z latinično.) V 80. letih 20. stoletja je tajvansko literarno gibanje Taibun obudilo staro latinično obliko pisanja tajvanščine in tako poudarilo dejstvo, da Tajvan ni del Kitajske (prim. Chiung 2001).

Pisava je eno od osnovnih orodij imperializma, zato izbira pisave ni samoumevna odločitev. Navedimo še tri primere.

1. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih so si v Alžiriji in Maroku več etničnih pravic izbojevali Berberi. Njihov jezik so vrsto let pisali v latinični, manj v arabski pisavi. Ohranili pa so tudi svojo pisavo, imenovano *tifinagh*, ki je neposredna potomka feničanske pisave. Ko je maroška vlada leta 2003 v šolstvu uvedla pouk v berberščini, so za pisavo izbrali posodobljeno obliko berberske pisave (*neo-tifanagh*). Nekateri Berberi bi na njenem mestu raje videli latinično pisavo, v kateri je napisanega največ gradiva v berberščini. Poleg tega naj bi taka izbira zgrešila osnovni namen, ki je opismenjevanje (prim. Tafinagh Script Issue).

2. Leta 1949 je Gvinejec Solomana Kante sklenil zapisati pomembno zahodnoafriško, mandejsko kulturo. Menil je, da mora posebnosti te kulture poudariti tudi pisava. Zato je razvil novo, tako imenovano nkojsko pisavo (*N'Ko*), ki je še najbolj podobna arabski. Nasprotno kot druge pisave, ki so jih z enakimi predpostavkami izumljali predvsem v Zahodni Afriki, se nkojska pisava dejansko uporablja tudi pri pouku opismenjevanja na dokaj velikem območju Zahodne Afrike in jo podpira tudi UNESCO (prim. N'Ko Institute).

3. Ko je leta 1999 Kanada ustanovila provinco Nunavut, so Inuiti dobili veliko mero avtonomije in svoj jezik razglasili za uradni jezik obsežnega, a skoraj neposeljenega

ozemlja. Čeprav inuitske oz. eskimske jezike v Skandinaviji pišejo z latinično pisavo, v Sibiriji pa s cirilično, so kanadski Inuiti kot prvo pisavo za svoj jezik izbrali zlogovno pisavo, ki so jo razvili evropski misijonarji v drugi polovici 19. stoletja; hkrati so sprejeli tudi normo za latinično pisavo (prim. Government of Nunavut).

Da ne bo pomote: pri jezikih z neobstoječo ali zanemarljivo pisno tradicijo je izbira nelatinične pisave izjema. Če odmislimo poluradne jezike, velja, da so prav za vse jezike, ki so po drugi svetovni vojni postali državni jeziki v kateri od 195 svetovnih držav – tudi za tiste v državah z večinskim arabsko govorečim prebivalstvom –, izbrali latinično pisavo. To velja tako za zgoraj opisane kreolščine kot za tiste domače jezike, ki so po splošno priznanih kriterijih že postali jeziki in v starih državnih tvorbah niso imeli posebnega statusa oziroma jih je vlada katere od držav pravno zaščitila šele po drugi svetovni vojni. Dodajmo, da je uradnost teh jezikov lahko le simbolna in v nekaterih državah zakonskih določil enostavno ne upoštevajo; te države so označene z zvezdico:³

- v Nigeriji poleg angleščine od 1979 havški, ibojski in jorubski jezik;
- v Somaliji poleg arabščine od 1979 somalski jezik;
- na Palau poleg angleščine od 1981 palauski jezik;
- na Marshallovih otokih poleg angleščine od 1983 maršalski jezik;
- na Novi Zelandiji poleg angleščine od 1987 maorski jezik;
- na Fidžiju poleg angleščine od 1990 fidžijski in hindustanski jezik;
- v Ruandi poleg angleščine in francoščine od 1991 ruandski jezik;
- v Burundiju* poleg francoščine od 1992 rundski jezik;
- na Madagaskarju poleg francoščine od 1992 malgaški jezik;
- v Paragvaju poleg španščine od 1992 gvaranijski jezik;
- v Lesotu poleg angleščine od 1993 sesotski jezik;
- v Srednjeafriški republiki poleg francoščine od 1995 sangojski jezik;
- v Južni Afriki poleg afrikanščine in angleščine od 1997 zulujski, kosijjski, sotijjski, cvanski, sesotski, congijjski, svatijski, vendski in ndebelijski jezik;
- v Veliki Britaniji poleg angleščine od 1997 oz. 1998 valižanski in škotsko-gelski jezik;
- v Španiji poleg španščine od 1999 katalonski, baskovski in galicijski jezik;
- v Venezueli* in Ekvadorju* poleg španščine od 2001 kečvanski in več drugih indijanskih jezikov;
- v Alžiriji* poleg arabščine od 2002 berberski jezik;
- na Komorih poleg francoščine in arabščine od 2002 komorski jezik;
- na Vzhodnem Timorju je od 2002 prvi uradni jezik domači, tetumski jezik (poleg portugalščine, dejansko pa tudi starega uradnega jezika, indonezijsčine);
- v Svaziju poleg angleščine od 2003 svatijski jezik;
- v Iraku poleg arabščine od 2004 kurdski jezik.

³ V seznamu so naštetih le jeziki, ki so domači jeziki in torej niso uradni jezik v kateri od drugih držav, kot npr. albanski, ki je leta 2001 dobil status uradnega jezika v Makedoniji. Prav tako so izpuščeni jeziki, ki niso uradni jezik na celotnem ozemlju države (npr. čečenski v Rusiji ali navaški v ZDA) oziroma na zunanjih ozemljih posameznih držav (npr. tahitijski v Franciji ali grenlandski v Danski).

Seznam se bo bržkone kmalu podaljšal, toda, kot rečeno, to, ali ima kateri od jezikov uraden status, za marsikatero državo v tem trenutku ni najbolj pomembno. Lahko bi dodali, da to ni pomembno tam, kjer domači jezik tako ali tako sploh ni del vladne politike. To ne pomeni, da ima vsaka svetovna država svoj jezik ali da je vladna jezikovna politika vedno namenjena le temu, da zaščiti tradicionalni jezik domačega ozemlja. Po enem od sloganov angolske narodnoosvobodilne borbe mora Angola poraziti sovražnika na vseh področjih. V nasprotju z drugimi nekdanjimi portugalskimi kolonijami v jezikovno pestri Angoli nikoli niso razvili na portugalščini temelječe kreolščine, ampak so vedno uporabljali uradno obliko. Osvražena portugalščina, ki jo je po dolgoletnih bojih ob razglasitvi neodvisnosti leta 1979 govorila le peščica Angolcev, je danes že postala prvi jezik države. Generacija, rojena v neodvisni državi, redko govori katerega od afriških jezikov, pisna portugalščina v Angoli pa se razlikuje od portugalščine iz matične države tega jezika tako v besedišču kot skladnji in zapisih posameznih besed.

3

Dejansko je latinična pisava zelo zapletena pisava. Nastala je v 6. stoletju pred našim štetjem, in sicer iz grške pisave. Prvotno je imela 21 abecednih črk. Črki *Y* in *Z* so ji dodali šele okoli 1. stoletja našega štetja, da bi z njima zapisovali grška lastna imena. Še kasneje so ji dodali črke *V* in *W*, ki sta se prvotno pisali kot *U*, ter *J*, ki so ga prvotno pisali kot *I*. Ko so z njo začeli zapisovati različne jezike, so začele nastajati nove abecede in številne črke z diakritičnimi znamenji. Navadno zato, da bi z njimi zapisali predvsem tiste samoglasnike, ki jih grščina ne pozna (kot je to npr. nemški *ö*), pa tudi zato, da bi s takim zapisom preprosto opozorili na različen pomen, podobno kot npr. v slovenščini pogosto zapišemo *védenje*, da bi preprečili pomoto z besedo brez naglasnega znamenja.

Zaradi različnih razlogov za zapisovanje posameznega jezika ne izberejo vseh 26 latiničnih črk, pa tudi vseh dodatnih črk ne. Če osnovni latinični abecedi prištejemo vse črke z dodatnimi znamenji, s katerimi danes pišejo jezike v latinični pisavi, latinična abeceda dejansko obsega 52 črk. V slovenščini npr. črke *Q*, *W*, *X* in *Y* uporabljamo le za pisanje tujk, za abecedne črke pa veljajo tudi črke z diakritikami *Č*, *Š*, in *Ž*, zato ima naša abeceda 25 črk. Abeceda samoanščine ima npr. le 13 črk, latvijščina pa kar 33. Pri nekaterih jezikih abecedna črka sploh ni latinična črka (z ali brez diakritičnega znamenja). Tako imajo npr. abecede večine zahodnoafriških jezikov črke, ki so jih vzeli iz mednarodne fonetične abecede, islandščina pa še danes pozna črko *thorn* (*Þ*), ki so jo uporabljali še pri pisanju v runah.

Čprav je osnovna postavka latinične pisave ta, da posamezni glas zapiše natanko ena črka, v resnici ni tako. V mnogih abecedah so abecedne črke tudi veččrkovja, kot sta npr. hrvaški *lj* ali španski *ll*. V nekaterih zahodnoafriških jezikih je npr. abecedna črka dvočrkovje *ng*; črko *g* torej kot samostojno črko uporabljajo le pri prevzetih besedah (lastnih imenih). Latinična črka pogosto ne predstavlja istega glasu. V slovenščini npr. glas [ž] glede na glasovno okolje v besedi zapisujemo s črkami

Ž, Š, Z in S (prim. *SP* 1070). Pustimo ob strani zapleteno okoliščino, zakaj en glas zapisujemo s štirimi različnimi črkami. Odgovor nanj je namreč veliko bolj zapleten, kot bi lahko bil, če vprašanje poenostavimo: zakaj ga npr. ne zapisujemo kot *Zh*, *R*, *Ř*, *J*, *Dj*, *Đ* ali kako drugače, kot isti ali podoben glas zapisujejo drugi jeziki? Izbira črke Ž je posledica osnovne odločitve o slovenski pisni normi in v abecedi slovenščine je postala tako uveljavljena, da se zelo verjetno ne bo spremenila. Lahko pa bi se.⁴ Tako so npr. v romunščini pisno normo pred kratkim (leta 1995) spremenili prav pri abecedi: črko *î* so zamenjali s črko *â*.

Resnici na ljubo so najbolj občutljive spremembe pisne norme povezane prav z abecedo in romunski popravek pisne norme je izjemen. Abecede indijskih jezikov Srednje in Južne Amerike so npr. ohranile črko *X*, ki dejansko predstavlja glas med *S* in *Š*. Jezike so v latinični pisavi namreč prvi zapisali španski misijonarji, španščina pa tega glasu ne pozna. Zato so zanj izbrali črko, ki je španščina ne uporablja, in danes to črko v Mehiki izgovarjajo kot [h], [ks] ali [š]. Ohranile so se tudi abecede s fonetičnimi črkami (npr. *ɜ*), ki so jih ne le za zahodnoafriške jezike, ampak npr. tudi za samijske na Laponskem razvili evropski jezikoslovci, čeprav imajo pisnega gradiva bistveno manj kot npr. Romuni ali nahuatlški govorniki v Mehiki. Zato pa fonetične črke velikokrat preprosto poenostavijo v latinično črko, ki je grafično najbolj podobna črki fonetične abecede. Podobno pogoste so npr. tudi poenostavitve prevzetih besed s črkami z diakritičnimi znamenji pri jezikih, ki v svoji abecedi takih črk (npr. *ō*) nimajo.

Najpomembnejša lastnost pisne norme je preprostost in prav abeceda kot nazoren nabor znakov za pogoste, zato standardizirane glasove posameznega jezika, je osnovni temelj tega jezikoslovnega pravila. Zanimivo je, da je bil romunski popravek pisne norme učinkovit, saj je na nek način zelo enostaven: uvedel je novo abecedno črko in opustil staro. Romunska reforma se v tem pogledu razlikuje od večine pravopisnih reform pri jezikih z latinično pisavo, ki abecede navadno puščajo pri miru. Pravopisne reforme pri jezikih z latinično pisavo so po pravilu povezane s poenotenjem različnih zapisov podobnih izgovorjav. Zato so zapletene, sprejete z neodobravanjem in niso nujno tudi uspešne.

Zgovoren je bil popravek pravopisnih pravil za nemščino, ki jih je nemška vlada objavila leta 1996 in jih nemški pisni mediji še vedno množično kritizirajo oziroma ne upoštevajo. Portugalci so pravopisno normo popravili že večkrat, zadnjič leta 2004, in z njo ratificirali nekatere zapise, ki so se zaradi izgovornih posebnosti uveljavile v Braziliji in portugalsko govorečih afriških državah, toda portugalsščina še vedno nima enotne pisne oblike. Južnoameriški govorniki španščine so svoji izgovorjavi že večkrat skušali prilagoditi tudi pisno normo. Zadnja odmevna pobuda je prišla s strani Gabriela Garcíe Márqueza, toda južnoameriška španščina se od evropske oblike še vedno razlikuje le v nekaterih slovničnih izjemah, ne pa v ortografiji. Popravek nizozemske pisne norme leta 1996 so bolj kot nizozemski govorniki v

⁴ Tukaj spomnimo na to, da v reviji *SRP* npr. zagovarjajo posodobljeno različico bohoričice, ki šumnike nadomešča z dvočrkovji (prim. Shushtershich 2001).

Nizozemski pozdravili govorce afrikanščine v Južni Afriki. Uradna pisna norma za sesotščino v Lesotu se razlikuje od pisne norme za isti jezik v Južni Afriki, saj se zaradi malenkostnih izgovornih razlik sestavljavci norme niso mogli sporazumeti v nekaterih bistvenih rešitvah.

Lahko bi nadaljevali in med primere navsezadnje vključili tudi reformo o zapisovanju lastnih imen iz eksotičnih držav, ki jih je za slovenski pravopis sprejela SAZU po drugi svetovni vojni (prim. Pogačnik 2003). Ta pravopisna reforma je zanimiva zaradi več okoliščin. Prva je gotovo ta, da je bila uvajana postopno, kot da bi dejansko ne šlo za reformo. Zaostrovala in formalizirala se je z vsakimi novimi pravopisnimi pravili po drugi svetovni vojni, čeprav je (bila) javno obsojana in se v pisni slovenščini dokazljivo nikoli ni dosledno uporabljala (in se tudi danes ne). Druga okoliščina pravila o glasovnem domačenju eksotičnih lastnih imen pa je ta, da je v nasprotju z naštetimi jezikovnimi reformami slovenska pravopisna reforma o lastnih imenih pravila zavestno zapletla. In sicer s predpostavko, da je dolžnost pravopisa ta, da velikopotezno poskrbi tudi za dogovorjeno obliko zapisa neslovenskih glasov. Kakor da ne bi šlo za lastna imena in kakor da bi tuji jeziki, ki te glasove uporabljajo, ne poznali zapisov v latinični pisavi.

Izgovorjava latiničnega zapisa namreč ni nekaj samoumevnega. Povezana je z zgodovino in tradicijo vsaj enega jezika, tudi z zapletenimi zgodovinsko-jezikoslovnimi odločitvami o obliki zapisovanja značilnih glasov posameznega jezika. Eden od jezikov, ki mu pisne norme dejansko nikoli niso popravili, je tudi prvi svetovni jezik sodobnega sveta, angleščina. Zato pozna kopico pravopisnih in izgovornih posebnosti. Toliko, da je Bernard Shaw v oporoki del svojega premoženja namenil razvoju nove pisave za angleščino. Abeceda naj bi vsakega od angleških glasov zapisala s svojo črko, ki pa ne sme biti latinična, saj bi v nasprotnem primeru ljudje morda lahko mislili, da gre za tipkopisno napako. Ob koncu razpisa leta 1959 so med 467 predlogi (ki so bili vsi honorirani) izbrali eno od pisav in leta 1962 v tej pisavi tudi natisnili eno od Shawovih dram. To pa je bilo vse, čeprav v skladu z oporoko Sklad Bernarda Shawa še vedno skrbi za promocijo abecede (prim. Shaw Phonetic Alphabet).

Nauk Shawove oporoke in vseh drugih pravopisnih reform je dejstvo, da je pisava posebna oblika sporazumevanja, ki je le ohlapno povezana z govorico. Ko govoreni jezik enkrat prekorači prag pisnega jezika, vrnitve nazaj ni več, čeprav so katere od pisnih oblik skregane z glasoslovnimi pravili posameznega jezika. Najbolj enostavno pravopisno pravilo je namreč raba in neuspeh pravopisnih pravil je povezan z osnovno okoliščino vsakega pisnega jezika, s pisno tradicijo: obsežnejša je, težja je pisna reforma. Lahko bi rekli, da ob vzpostavitvi pisne norme tudi latinična pisava vsakega jezika postane le slikovna, četudi je to skregano z njenim osnovnim principom, alfabetskim zapisovanjem glasov. Ali drugače: to, da pisave, latinične ali nelatinične, (ne) razumemo, še ne pomeni, da jo (ne) znamo tudi izgovoriti. Paradokсно pa nam v veliki večini primerov ta pomanjkljivost oziroma prednost povsem zadostuje prav pri pisanju, tudi in predvsem v latinični pisavi.

Literatura

Chung, Wi-van Taiffalo, 2001: Romanization and Language Planning in Taiwan. *The Linguistic Association of Korea Journal* 9/1. 15–43. <<http://www.de-han.org/pehoeji/lomaji/index.htm>>.

Garifuna and Teachers, 2002. <http://www.seinebight.com/Garifuna_TEACHERS.htm>.

Government of Nunavut. <<http://www.gov.nu.ca>>.

Lyovin, Anatole V., 1997: *An Introduction to the Languages of the World*. Oxford–New York: Oxford University Press.

N'ko Institute. <<http://www.nkoinstitute.com/>>.

Pogačnik, Aleš, 2003: Prevezemanje besed v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 48/6. 25–48.

Pogačnik, Aleš, 2005: O lastnih imenih. *Veliki angleško-slovenski slovar OXFORD*. Prva knjiga. Ljubljana: DZS. XL–LVI.

Samper, David Arthur, 2002: Talking Sheng: The role of a hybrid language in the construction of identity and youth culture in Nairobi, Kenya. <<http://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3043947/>>.

Shaw Phonetic Alphabet. <<http://www.shawalphabet.com/>>.

Shustarshich, Rajko (ur.), 2001: *Bohorichicha. Zbornik*. Ljubljana: Revija SRP. <<http://www.revijasrp.si/knrevsrp/zbornik1/bohor1.htm>>.

Slovenski pravopis (SP), 2001. Ljubljana: Založba ZRC.

Tifinagh Script Issue. <http://www.emazighen.com/article.php3?id_article=7>.

UNGEGN. Working Group on Romanization Systems. <<http://www.eki.ee/wgrs/>>.

World Scriptures. <<http://www.worldscriptures.org/>>.

Dodatna literatura (splošno)

Atlas jezikov, 1997. Ljubljana: DZS.

Campbell, George L., 1995: *Compendium of the World's Languages*. London–New York: Routledge.

Coulmas, Florian, 1999. *Encyclopedia of Writing Systems*. Oxford: Blackwell.

Ethnologue. <<http://www.ethnologue.com/>>.

Leclerc, Jacques: L'aménagement linguistique dans le monde. <<http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/>>.

Omniglot. A Guide to Written Language. <<http://www.omniglot.com/>>.

The Rosetta Project. <<http://www.rosettaproject.org/>>.